

še kaj pri hiši, da jih je nekoliko pomrlo, zdaj pa da ne umrje nobedno več. Starejši trije fantje so bili uže lovci. Riba na plitvici jim je težko ušla; najstarejši je tudi uže s puško znal pomeriti. Bili so si podobni kakor krajecarji, vsi izrezani tako kakor oče, plavkastih las, pegastega obraza, pogleda pa tako bistrega, kakor ga ima samo jastreb v zraku ali ščuka v vodi. Nisem se mogel nagledati teh očij, ne da bi rekel zaradi njih lepote; in da se niso samo meni posebne zdele, dokaz je to, da me je tudi kmetski mladenič, ki me je na jezero spremljeval, nánje opozoril ter rekel: „Ti otroci so tako vajeni za ščukami gledati in jih loviti, da se jih je uže ščukino oko prijeló“.

Estetična načela pri obleki in stanovanji.

Spisal Ivan Franke.

I.

a našo eksistenco ali bitje potrebne stvari smejo se deliti v take, katere so nam neobhodno potrebne, brez katerih živeti ne moremo, in v óne, brez katerih se da sicer prebiti, a po katerih hrepenimo tako, da se čutimo nesrečne brez njih. Te zadnje tako zvane kulturne potrebe so se v teku časa z napredkom človeškim jako pomnožile in še vedno narastajo. Pri stvarih, ki ustrezajo našim kulturnim potrebam, je nebrojno takih, katerim daje ceno formalnost ali vnanja oblika. Ti predmeti so zopet dvojni, namreč oni, katerih vrednost obstoji jedíno v formalnosti, pri katerih je dovršenost oblike jedina svrha; in oni, kateri nam praktično služijo, pri katerih pa cenimo in zahtevamo poleg praktične popolnosti prijetno vnanjost, primerno krasoto t. j. hočemo, da ustrezajo našemu okusu, da so lepi. Take objekte proizvaja umetnost takrat, kadar je formalnost jedina svrha; in umetniška obrt, kedar ima predmet zadoščevati praktičnemu namenu in našemu okusu. *)

*) Slovenski izraz umetnost ali pravilneje, toda nenavadneje umetelnost, pomenja toliko kakor nemški Kunst, torej vse umetnosti. Za umetnosti, katerih proizvodi so za vid, t. j. za arhitekturo ali zidarstvo, kiparstvo, slikarstvo in vse risarske umetnosti nemamo še skupnega slovenskega izraza. Tudi drugi narodi imajo le bolj konvencionalna imena; Italijani zovejo navedene

Socijalist pregledujoč mnogobrojne nekatere, tudi po meri velikanske podobe pariškega Louvra vskliknil je: „Kakšna škoda za toliko platna! Koliko srajc in bluz bi se bilo dalo narediti iz njega!“ Ta izrek zanika popolnoma umetnost in vso umetniško stvarino; mož je ni staval mej človeške potrebe, ampak smatral jo je kot stvar strašno odveč. Razven tega, da bi mož iz takega platna, na kakeršnega slikamo, nerad nosil bluzo, in da bi mu še manj ugajala srajca, ni imel pred očmi človeškega stanja, kakeršno je v resnici. Resnično, gledé na to, kakor je in kakor je bilo, vpletena je umetnost na vse strani v življenje, ne samo pri izobraženih in kulturnih narodih, ampak tudi pri ónih na nižjej in na najnižjej stopinji. Potrebo umetniškega lepšanja lahko vsak opazuje sam pri sebi in pri tem, kar ima doma v sobi in kar vidi na ulici. Divjaki lepoticijo sebe z različnimi stvarmi, bārjavjo si nepokrite dele svojega telesa in jih tetovirajo, lepšajo si svoje orodje in svoje posode. Lišp je pri mnogih narodih nizke kulture tolike veljave, da nadomestuje denar. Stanley, potujoč skoz srednjo Afriko, plačeval je delo Afrikancem in kupoval od njih živeža za steklene bisere, drugod za medén drat in za barvano kotanino, vse te stvari nosijo na sebi za lepoticje.

V vseh časih, kolikor nam priča zgodovina, in pri vseh narodih, nahaja se umetniško lepoticje in luksuz, nikjer ni popolnoma brez njega, samo stopnja in dovršenost je različna, skupnej izobraženost in narodnemu premoženju primerna. Tudi otrok kaže zgodaj željo po lepih stvareh, po krasbi in lepoticji. Iz navedenega smemo sklepati da je ta nagib naraven in opravičen del občečloveškega značaja.

II.

Umetniški proizvodi imajo, kakor smo povedali, za svrha samo, formalnost, samo umetniške namene, in ukazovalni so jim jedino umetniški zakoni; ali pa je prvotni namen predmetom praktičen in umetnost jih dela lepe, dopadljive in okusne. V resnici je pri izvrševanju praktični in umetniški del malo ne vselej rezultat jedne in iste moči, ker nij mogoče obeh momentov ločiti; in ta moč ali delovnost se zove umetniška obrtnost. Navaden je tudi izraz umetniška

umetnosti „belle arti“; Francozi „beaux arts“ t. j. lepe; Angleži „fines arts“, t. j. fine umetnosti, kakor da bi glasba, ali poezija ne bila lepa. Stvarno najboljši izraz je nemški „bildende Kunst“, umetnost, katera upodablja, in v tem zmislu rabi nam beseda umetnost tudi v tem spisu. Pis.

industrija in tehnična umetnost. Izumévajo, sestavljajo ali komponirajo umetniško krasbo dandenes mnogokrat umetniki, ki niso obrtniki. Nekdaj ni bilo tako; v vzgled je stara italijanska umetnost in umetniška obrt, kateri sta bili tako zvezani, da je večkrat postal iz rokodelca umetnik, kakor n. pr. slavni Benvenuto Cellini. Italijani imajo tudi še sedaj jedno in isto besedo „artista“ za rokodelca in umetnika.

Ornamentalni ali umetniški deli, ki služijo za praktično rabo namenjenim stvarjem v krasbo, spadajo pod umetniške zakone; preziranje ali nedosledno in nepravilno porabljenje teh zakonov prouzučuje neokusne produkte; nasprotno je pa tudi obrtnik, ki zna svoje delo okusno lepšati, brez dvombe umetnik.

Vsak obrtniški produkt ima svojo določeno obliko in barvo, je iz določene tvarine in ima služiti določenej svrhi; ti elementi so odločilni za obliko predmetu, torej jih je treba bolj natančno pre-mišljévati.

Ljudje z dobrim muzikalnim sluhom, ki pravilno vežejo glasove vsaj lájšjih napevov, so navadni; le malokdo je zmožen dosledno neubrano in napačno peti ali zvižgati. Tudi za harmonijo barv imajo prosti narodi, če tudi na nizkej stopinji izobraženosti, v svojem kostumu in v svojej krasbi dobro oko, da instinktivno zadenejo pravo; pri omikanih ljudeh je pa ta zmožnost mnogokrat opešana, da so pri sestavljenji barv brez svéta in negotovi. Nahajajo se slučajji zoper vso harmonijo barv ali gledé tega neokusne stvari.

Zakoni dobrega okusa so bili uže davno poprej praktično izvrševani, nego se je pečala vednost z njimi. Tako je natančnejša vednost o harmoniji barv nova. Dandenes vplivajo na splošni okus gledé barv vednostne preiskave in razprave, katere tudi potrjujejo pravilnost starinskih predmetov in ónih neevropskih, posebno azijskih narodov. Povedati hočem tukaj nekaj o barvnej teoriji, ker se morda ni vsakdo s tem bavil ali mu je pa uže pošlo iz uma.

Barve imajo na človeško čutje velik vpliv, ki je primeren glasbi. Po umnej sestavi barv se napravlja prijeten, ljubeznjiv, nežen, kakor tudi mogočen ali žalosten vtis; mogoč je pa tudi neprijeten, zoperen vtis, če se barve ne ujemajo in tako rekoč zbadajo oči. Občutljivost očesna za barve je obče jako velika. Po novejših preiskavah je sicer dokazano, da so nekateri ljudje za barve slepi, da ne vidijo ali ne ločijo nekaterih barv n. pr. zelene in rudeče, ali celo ne razločujejo nobedne. Toda takih ljudij je primeroma malo in ni še dognano,

od kod izvira ta nedostatnost vida. Navadno občuti oko prav majhne izpremembe ali nijanse na hip in dobro. Mnogokrat se ne zavemo, da nam je oko posredovalo vtis, kateri se polasti našega čutja. Treba se je le spominjati poletnega dneva, kadar, ko je še ravno solnce sijalo, zagrnejo črni, teški oblaki nebo. Nastane nekakšna nenavadna svitloba in tišina, in če tudi ne vidimo ravno približujočih se temnih oblakov, polasti se nas otožnost in čutimo, da nam žuga nekaj nevarnega. Največ prouzučuje ta vtis odsevana ali reflektovana svitloba od onega dela neba, ki še ni z oblaki pokrit. Ta svitloba, po svojem viru v barvi izpremenjena, je solnčnej v nasprotji, in ker malokdaj nastane, je nenavadna. Ko je vse nebo jednako zagrmeno, mine ta čudna svitloba in z njo tudi neprijeten vtis. Naj se primerja s tem lepo jasno jutro ali poleten večer, kadar se solnce, skrito za oblaki, unižuje za gore, kakeršnih prizorov je v naši domovini mnogo prekrasnih. Ali se kdo dobro ali slabo počuti, hodi mnogo po zraku ali tiči v sobah, sodimo po barvi obličja. Sploh so vzgledi za občutljivost očesa glede barvnih prememb nebrojni.

Bela barva je izmej vseh najbolj svitla, črna najbolj temna; ona reprezentuje svitlobo, ta temo, obe sta si v največjem nasprotji. Glede kolorita sta neutralni, v zmislu drugih živih barv tako rekoč brez barve. V sredi mej njima je sivo. Z ozirom na svitlost morejo se uvrstiti vse barve mej belo in črno. Rumena je za belo najbolj svitla, rudeča je v sredi, modra se bliža temoti. Te tri barve imenujejo se zaradi svojega odločnega značaja tudi glavne in so glede zmožnosti vzdržati ali vzbuditi vid, t. j. glede delovanja ali aktivitete v določenem razmerju mej seboj. To razmerje se da povedati v številkah. Ako se namreč stavijo te tri barve jedna poleg druge, ima pokriti rumena 2, rudeča 3, modra 5 delov površja, da bodo z jednako močjo vplivale na vid. Bolj natančno razmerje je za rumeno 3, za rudečo 5, za modro 8 delov površja. Torej je rumena barva najbolj vzbudljiva ali aktivna, modra najmanj, rudeča je v sredi mej njima. Razume se, da imajo biti te barve jednake napojenosti, t. j. ne sme se staviti poleg belkasto rumene jako rudeča ali modra; poleg sivkaste ali slabo rudeče živahno rumena i. t. d., da velja navedeno razmerje. Po tem zakonu je rumeno samo tako rabiti, da se v primeri k drugim barvam le malo razprostira, da le malo površja zakriva, bolje premalo nego preveč. Drugoredne ali sekundarne barve, tako imenovane zategadelj, ker niso več tako odločnega značaja, so oranž, stoječa mej rumeno

in rudečo, višnjeva ali violet, mej rudečo in modro. Rujava ni samostalna barva, ampak je samo jako temna rumena.

Bela solnčna svetloba se da razcepiti po prizmi v tako imenovane prizmatične barve. Mávrca, kakor je znano, nastane po istej poti, t. j. po dežji je razcepljana bela svetloba v krasne prizmatične. Mogoče je prizmatične barve zjediniti zopet v čisto belo svetlobo. Bela svetloba ima torej vse druge v sebi zjedinjene. Po skušnjah je dokazano, da sta dve barvi popolnoma v harmoniji jedna poleg druge, in jedna drugo povzdiguje, delate bolj živo in krasno takrat, kadar se pomešate v belo ali nevtravno sivo (siva je samo manj svitla bela) in tedaj pravimo, da se barvi v navedenem razmerji dopolnjuje, jedna je druge komplement ali dopolnilo. Pri sestavi barv je tudi najvažnejše rabiti dopolnilne barve, ker v tem dopolnilu obstoji harmonija. Rudeča ima modro-zeleno, oranž zeleno-modro, rumena ultramarin, zelenkasto-rumena višnjevo, in zelena bager (purpur) za dopolnilo. Gledé aktivitete stoji oranž mej rumeno in rudečo, zelena in višnjeva mej rudečo in modro. Zelena in višnjeva sta toliko mirnejši koliko bolj se bližate modri.

Da je to res, priča nam travnik ali vrt, kadar so rožice v cvetji. Rumene, rudeče, bele in modre cvetice, kot živahne, visoke in napojene barve, so le majhen del travnikovega ali vrtnega površja; zde se nam, kakor bi bile potresene na zeleni podlagi; zategadelj je vtis po svojej krasoti tudi miren. Mislimo si to razmero narobe: na jako rudečem, rumenem ali modrem površji potresene zelene cvetice; kako bi moglo oko to prenašati!

Po tem načelu ravnotežja urejen rezultat polihromije je sreden ali indiferenten, ker v sebi končan in dovršen, strinja se dobro z vsako okolico in je povsod očesu ugoden, dopadljiv. Za vse take predmete, ki niso samostojni, nego imajo služiti samo kot del formalnej celoti, n. pr. za tepihe, preproge in zagrinjala je takšno polihromovanje najprilnejše. Orientalci polihromujejo od nekda svoj sloveče tepihe tako, in zapadno kulturno občinstvo priznava pravilnost te sisteme ne le s tem, da kupuje proizvode orientalske umetniške obrti, ampak da jih tudi posnema. Francozi, v umetniških stvareh še vedno za velik korak pred drugimi, nabirali so jeli prvi orientalsko blago in je posnemali. Drugi industrijalni narodi posnemali so Francoze in zdaj posnemajo tudi njih pot, t. j. poslužujejo se izvirnih vzgledov. V isti namen je bil ustanovljen orientalni muzej na Dunaji.